

הרב מרדכי בר אלי

שבת, מועד וירושלים

השבת והמועד מבטאים את הקדושה שקבעה התורה במימד הזמן. ירושלים והמקדש מביעים את הקדושה במימד המקום. ביסוד קדושות אלו ישנן אידיאות, ערכים ורעיונות, המגיעים לכלל הלכות מפורטות. מבט מעמיק מגלה את השווה והשונה בקדושות אלו, ואת השורש המביא לשינוי זה.

השבת והחג עניינם קדושת הזמן, ונראה כי יסוד משותף להם. "כי הוא יום תחילה למקראי קודש", יש במשמעותו שהשבת היא ההתחלה שממנה נמשכים המועדים כולם. מאידך גיסא, במעבר משבת לחג, נוסף על קידוש ליל החג נאמרת גם הבדלה. מוזכר בה השוני ביניהם כדרך שקיים שוני בין שבת לחול. "המבדיל בין קודש לחול... בין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת... המבדיל בין קודש לקודש".

רואים אנו, אם כן, כי ממקור אחד נובעים שניהם, אך מתפצלים הם לכיוונים שונים. שומה עלינו לברר מהותה של התפצלות זו.

השבת – אידאה לאומית!?

יש הרואים בשבת ביטוי לאידאות כלל עולמיות, ובחגים – ביטוי לרעיונות לאומיים. השבת מעידה שיש בורא לעולם, שכולנו נבראנו בצלם, ומכאן תביעה לשוויון בין בני האדם ולכבוד הדדי. השבת מעניקה מנוחה לעובד, גם לחוליות החלשות בחברה: "וינפש בן אמתך והגר" – זכויות חברתיות שאומצו במשך השנים ע"י העולם התרבותי.

החגים, מציינים את יציאת מצרים, מתן תורה וכדו', יסודות בניינו של עם ישראל כעם נפרד במשפחת העמים.

התבוננות מעמיקה ביסודות השבת מראה, כי גם בשבת ישנם עיקרים לאומיים המייחדים את עם ישראל משאר האומות. מפורסמת מימרתו של ריש לקיש¹: "גוי ששבת חייב מיתה", לעומת ההלכה: "בן נח שרצה לעשות מצוה משאר מצוות התורה כדי לקבל שכר, אין מונעין אותו לעשות אותה כהלכתה".²

1. סנהדרין נח, ב.

2. רמב"ם הלכות מלכים פ"י ה"י.

בתפילת שחרית של שבת אנו אומרים: "ולא נתתו... לגויי הארצות, ולא הנחלתו... לעובדי פסילים, וגם במנוחתו לא ישכנו ערלים, כי לישראל עמך נתתו באהבה לזרע יעקב אשר בס בחרת" – דברים הדומים מאוד לתפילת "אתה בחרתנו" הנאמרת בחגים. ובקידוש אנו אומרים: "כי בנו בחרת ואותנו קדשת מכל העמים, ושבת קדשך באהבה וברצון הנחלתנו". נראה שיש בשבת זיקה לסגולתו המיוחדת של עם ישראל בדומה לשאר החגים.

בשבת קבעו חכמים נוסח מיוחד לתפילת עמידה של ערבית, שחרית ומנחה. בכך, אומר הטור³ רמזו לנו חכמים על שלושה יסודות במצוות השבת: "ומה שתקנו בשבת שלושה ענייני תפילות: 'אתה קדשת', 'ישמח משה', 'אתה אחד', וביום טוב לא תקנו אלא 'אתה בחרתנו', מפני שאלו שלושת תפילות תקנום כנגד שלוש שבתות. 'אתה קדשת' כנגד שבת בראשית, כמו שמוכיח מתוכו, 'ישמח משה' כנגד שבת של מתן תורה, דלכולי עלמא בשבת נתנה תורה, 'אתה אחד' כנגד שבת שלעתיד".

בכל אחת משבתות אלו מונח יסוד המראה כי השבת עניינה גם אידאה לאומית. "שבת בראשית" מזכירה את היסוד של: "מי ברא אלה". הסדר שבעולם, ההרמוניה שבו, התאום שבין הכוחות המנוגדים, לא מעצמם נוצרו. בורא בעל חכמה א-לוהית הוא זה שיצרם. "יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא את הכל". יסוד זה מוליך אותנו לעיקר של: תורה מן השמים, שיש בו מן היסוד הלאומי הסגולי, בעצם נתינתה של התורה דווקא לעם ישראל. הקב"ה כבורא עולם מסודר לא עזבו לרצונות בני האדם העלולים לדרדרו לתוהו ובוהו. "...ראה מעשי כמה נאים ומשובחים הם... תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי". הבורא שסידר את עולם הטבע, דאג גם לסדר בין בני האדם ולתאום בין האדם לטבע; בתורה ומצוותיה הורה כיצד להפעיל מערכה מופלאה זו. המהר"ל מפראג גילה את אוזנו לקשר שבין העיקר: בורא העולם, לעיקר: תורה מן השמים.

"... מופת חותך על מציאות הסיבה הראשונה, במה שמסודר ממנו הכל כמו שנראה בנמצאים טוב סדרם ויושר פועלם... בחכמה נפלאה, ודבר זה אי אפשר שיהיה במקרה... רק ממסדר ממציא הכל הוא הא-ל אשר סידר הכל בחוכמתו... אם היה בעולם הרציחה והניאוף והגזל והחמס האם היה זה מציאות יושר מסודר? ואם נאמר כי אין התורה מן השמים רק היא שכל האדם... היא מקרה קרה, שאפשר שישכיל או לא ישכיל... אי אפשר לומר שיהיה העולם רק במקרה קרה... אי אפשר לומר רק, שמיד שברא ד' יתברך

את האדם... סידר את מעשיו... כדי שיהיה סדר העולם הזה לא במקרה קרה".⁴

"שבת בראשית" מזכירה, אם כן, את היסוד האונברסלי: "בראשית ברא אלוקים את השמים ואת הארץ", ובצדו את היסוד הלאומי: "משה קיבל תורה מסיני".

"שבת של מתן תורה" מעצם מהותה מציינת יסוד לאומי. בחינה זו מרעיונות השבת נובעת מ"שבת בראשית". ביום השביעי עליו מעידה התורה: "ויקדש אותו", נבראה הקדושה בעולם, ממנה נאצלת קדושתם של ישראל. כך שנינו בתורתו של רבי צדוק הכהן מלובלין:

"פעם ראשונה שנזכרת מלת קדושה הוא אצל יום השבת, מיד בבריאת העולם בפר' בראשית... וקיבלתי, שבכל דבר ועניין, במקום שמילה זו נזכרת בתורה שם היא שורש העניין. וכן שורש הקדושה שישנו בעולם היא קדושת יום השבת... " (פרי צדיק שמות עמ' פא).⁵

"שבת מתן תורה", כשאמרו ישראל: "נעשה ונשמע" וקיבלו על עצמם עול מצוות, ביטאו רצונם להוציא לפועל את הקדושה שירדה לעולם בשבת בראשית. המצוות הן נדבך מרכזי בקדושת ישראל. חז"ל קבעו בנוסח ברכת המצוות: "אשר קדשנו במצוותיו" וכן תקנו בתפילת החגים: "וקדשתנו במצוותיך".

קדושה זו נדרשת למימוש ואז תקרין על השלמת העולם כולו: "ויאמר כל אשר נשמה באפו: ד' אלוהי ישראל מלך, ומלכותו בכל משלה". "שבת מתן תורה" החל התהליך של הולכת העולם ליעודו,⁶ ל"שבת שלעתיד לבוא". מעכבים רבים יעמדו בדרכם של ישראל וינסו למונעם מלהגיע למטרתם. מדברי המהר"ל למדנו כבר "שאי אפשר לומר שיהיה העולם רק במקרה קרה". הכרחי שהתוכנית האלוהית תיושם במלואה למרות המעכבים והעיכובים. למטרה זו "שיתף הקב"ה שמו בישראל":

"שיתף הקב"ה שמו בישראל. למה הדבר דומה? למלך שהיה לו מפתח לפלטרין קטנה. אמר: אם אני אניח את המפתח כמו שהיא, הרי היא אבודה. אלא הרי אני קובע בה שלשלת, שאם תהיה אבודה תהיה השלשלת מונח עלי. כך אמר הקב"ה: אם אני מניח את בני ישראל, הרי הם אבודים בין האומות, אלא הרי אני משתף שמי הגדול בהם. מה טעם? "וישמע הכנעני כל יושבי הארץ ונסבו

4. 'תפארת ישראל' פט"ז.

5. עי' "שבתה של השביעית" (הרב הדרי שליט"א) עמ' 8 הערה 3.

6. אמנם גם האבות עסקו בקידום העולם, אך הם פעלו כיחידים והשפיעו על יחידים. ישראל פועלים כאומה, ומאז הופעתם בעולם - החל התהליך של הולכת האומות ליעודן.

עלינו והכריתו את שמינו מן הארץ ומה תעשה לשמך הגדול" שהוא משותף בנו".⁷

המהר"ל מעמידנו על עומקה של הדרשה :

"ישראל נחשבים שהם כמו צורה לעולם, ולכך מדמה את ישראל למפתח שהמפתח פותחת את הטרקלין עד שהוא פתוחה, וכאשר אין מפתח היא סגורה... ואין לה בית קיבול ואין לה צורת טרקלין שהוא פתוח... ואין ספק שהאומה הישראלית כל האומות מתנגדים לה... לכך שיתף שמו בהם, כלומר, שהם דבקים אל השם יתברך ובוזה אין האומות יכולים להם..."⁸

עניינו של שם הוא מהות. שיתוף שם ה' בשם של ישראל הוא שיתוף מהות אלוהית באופיו של העם. "שהם דבקים אל השם יתברך". אחת ממשמעויות שמו של הקב"ה "שהוא נצח" (משך חכמה, שמות ג, טז) הוקבעה בישראל, "וחיי עולם נטע בתוכנו", והיא המבטיחה שהם י שארו לנצח, ועל כן יעלה בידם להביא את העולם ליעודו – "ביום ההוא יהיה ד' אחד ושמו אחד". עניין זה מתבטא במנחה של שבת: "אתה אחד ושםך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ".

שלושת השבתות שהזכיר הטור, מבטאות את עצם הלזו של עם ישראל. את המטלות שהוטלו עליו, את הכוחות והאמצעים שניתנו לו ע"מ שיוכל לבצען. השבת והמועד מביעים את היסוד הלאומי. נדרשת, אם כך, הבהרת שורש ההבדל בין קודש לקודש כפי שהורו חכמים: "בין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת".

המבדיל בין קודש לקודש

ההבדל הרעיוני בין השבת לחגים מתמקד בשני יסודות. השבת מבטאת את מעשה אלוהים. המועד מבטא את השלמתו ע"י ישראל. דרשינן בגמ':

"אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שברא הקב"ה את העולם, היה מרחיב והולך כשתי פקעיות של שתי (פקעות של חוטים), עד שגער בו הקב"ה והעמידו... "אני א-ל-שד-י", "אני הוא שאמרתי לעולם די".⁹

"ולא נעשה שיעור הבריאה בלי חשבון, אלא אני עשיתי השיעור מצומצם (מדויק). לפי השלמת התגלות כבודו, שהיא תכלית הבריאה".¹⁰

7. דרשת רבי ינאי בירושלמי תענית פ"ב ה"ו.

8. נצח ישראל פרק י.

9. חגיגה יב, א.

10. העמק דבר, בראשית יז, ד.

כשנתרחב העולם והגיע לשלב שממנו יכול האדם לפתחו כדי שיגיע לתכליתו, אמר הקב"ה: די! די לתהליך הבריאה הא-לוקית, מכאן ואילך מקומה של הבריאה האנושית.

המועד מבטא את פעולתם של ישראל, משום שהם קובעים את ימי החג ע"י קידוש חודשים ועיבור שנים, "ישראל דקדשינהו לזמנים"¹¹ בכך שואבים הם את הקדושה שנבראה בשבת, "יום תחילה למקראי קודש", ומאצילים אותה למסגרות חדשות של מועדים.

אבתנה זו מתפרשת יפה בהלכות שבת ויו"ט. בשבת, שמסמלת את העשייה הא-לוהית, נאסרה על האדם "כל מלאכה", ביו"ט המבטא את חלקם של ישראל בעשייה, הותרה מלאכת אוכל נפש.

את היסוד השני המבדיל קדושת שבת לקדושת יו"ט למדנו מתורת הכהן הגדול מאחיו, ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק:

"דע, דבדת הא-לוהי יש מצוות המקשרים ישראל לאביהן שבשמים ויש מצוות המקשרים ישראל זה לזה... ובמשל זה יש בין שבת ליו"ט, שבשבת הלא לא יצא איש ממקומו, והוצאה אסורה ומלאכת אוכל נפש אסורה. וא"כ כל איש ואיש בפני עצמו הוא, לבדו הוא יושב ועוסק בתורה, שהמה מקשרים אל השי"ת המרכז האמיתי, אשר כל ישראל המה קווים נפרדים המגיעים למרכז אחד, הוא השי"ת, ולסיבת זה המה קשורים יחדיו... אבל יו"ט הוא מהמצוות המקשרים האומה זה לזה, לכן מלאכת אוכל נפש מותר, ואם יבואו אלף אורחים יאפה להם... וכולן חייבים לעלות לרגל ולשמוח ולשמח... הותרה הוצאה והבערה שאל"כ לא יהיו מקושרים ומאוגדים זה לזה באחד... אמנם בכל האומות התקשרותם זה לזה הוא נימוסי ועניין לאומי הבא מצד התולדה והדירה בארץ אחת והשתוות בדעות. לא כן חלק יעקב, כי ההתקשרות הלאומי הוא גדול כל כך, כי התורה נתונה להאומה, וכפי הסכמת חכמיה וגדוליה, כן נמשכים דרכי הא-לוהים והשגחתו, וכמו שאמרו: נרד אני ואתם לבי"ד של מטה ונדע אימת ראש השנה ויום הכיפורים..."¹²

ירושלים – "וראשו מגיע השמימה"

לעומת קדושת הזמן שבה הבדילה התורה בין קדושת שבת לקדושת יו"ט, בקדושת המקום, בירושלים, ישנה אחדות באידאות וברעיונות.

11. ברכות מט, א.

12. משך חכמה ויקרא כג, כא. ועיי' העמק דבר ויקרא יט, יג שחולק על חלק מן הדברים.

שני כלים מרכזיים מוצאים אנו במקדש – ארון ומזבח. הארון מבטא את הקדושה שהיא מעשי הבורא, והמזבח מסמל את השלמת הקדושה ע"י ישראל.¹³

הרמב"ן מלמדנו שהמשכן הוא המשך מעמד הר סיני בהשראת שכינה ובנתינת התורה:

"סוד המשכן הוא שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתר. וכמו שנאמר שם: "וישכון כבוד ה' על הר סיני... " כן כתוב במשכן: "וכבוד ה' מלא את המשכן". "ובבא משה (אל אוהל מועד) היה אליו הדיבור אשר נדבר לו בהר סיני, וכמו שנאמר במתן תורה: "מן השמים השמיעך את קלו... " כן במשכן כתוב: "וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפרת מבין שני הכרובים...".¹⁴

הארון הוא אם כן המקום ממנו מקבלים אנו את השפע הא-לוהי. על המזבח פועלים ישראל לעומת אותו שפע. שורשיו של מקום המזבח נעוצים במעשי האדם הממשיכים את הבריאה הא-לוהית:

"ומסורת ביד הכל שהמקום שבנה בו דוד ושלמה המזבח... הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ועקד עליו יצחק. והוא המקום שבנה בו נח כשיצא מן התיבה, והוא המזבח שהקריב עליו קין והבל, ובו הקריב אדם הראשון קרבן כשנברא – ומשם נברא.¹⁵

הלכות בניית המזבח מוליכות אף הן לרעיון זה. התורה אסרה הקמת מצבה וציותה עלינו לבנות מזבח:

"מזבח אבנים תעשה ליי".¹⁶

"המצבה ניתנה מידי הטבע. המזבח נוצר בידי האדם".¹⁷

"המצבה עשויה אבן אחת, היא אבן זכרון למה שה' עשה לנו... המזבח מייצג את מלאכת האדם, המצרפת אבן אל אבן...".¹⁸

לוקחים ישראל את האבנים כפי שנוצרו ע"י הבורא, "לא תבנה אתהן גזית"¹⁶, ויוצרים מהן בסיס לעבודת האדם.

13. עיי "בשובנו לירושלים" מאת הגרמ"צ נריה זצ"ל עמ' י"ד.

14. פירוש הרמב"ן עה"ת שמות כה, א.

15. רמב"ם הלכ' בית הבחירה פ"א ה"ב.

16. שמות כ, כב.

17. פיי הרש"ר הירש עה"ת, בראשית כח, יח.

18. פיי הרש"ר הירש עה"ת, ויקרא כו, א.

ההבדל בין הארון למזבח מודגש בהצבתם בנחלת שני שבטים שונים.¹⁹ הארון היה בחלקו של בנימין, המזבח בנחלת יהודה. יהודה הוא הפועל, היוצר – "ידיו רב לו",²⁰ "ידך בערף איביך",²¹ ומשום כך המזבח בחלקו.

בנימין, לעומת זאת, סביל – מקבל את השפע הא-לוהי, "חפץ עליו כל היום ובין כתפיו שכך".²² לפיכך מתאים שהארון יהיה בחלקו.

ציווי התורה לבניית המקדש מבטא אף הוא רעיון זה. מוצאים אנו בתורה שתי הנחיות סותרות, לכאורה, בעניין זה. תחילה אומרת תורה: "לא תעשון כן להי א-להיכם, כי אם אל המקום אשר יבחר ה'..."²³, ומשמעות הדברים היא, שלא תנהגו כמו הגויים, שבחרים בעצמם את המקום לבניית מקדשיהם – "על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן",²⁴ אלא ה' הוא שיבחר את מקום המקדש (אברבנאל). מאידך גיסא, מסיים הפסוק ואומר: "לשכנו תדרשו", כלומר: עליכם מוטל לדרוש ולחפש מקום לבניית המקדש. לסתירה זו נזקקו כבר חז"ל, ואמרו: "כי אם אל המקום אשר יבחר ה' – על פי נביא. יכול תמתין עד שיאמר לך נביא? ת"ל: 'לשכנו תדרשו ובאת שמה', דרוש ומוצא, ואח"כ יאמר לך הנביא".²⁵ ומבאר המלבי"ם: "למד להם, שלא יגלה סודו ע"י נביאו להודיעם מקום הנבחר. רק אם ישתדלו בזה וידרשו אחריו, אז יערה עליהם אות ממרומים אחרי ההכנה הראויה".

משנבנה המקדש הפכה ירושלים למוקד האורה הא-לוהית בשני אפיקים: סנהדרין ונביאים. "בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה, והם עמוד ההוראה, ומהם חוק ומשפט יוצא לכלל ישראל".²⁶ "למה נקרא שמה בית שואבה? שמשם שואבים רוח הקודש... יונה בן אמיתי מעולי רגלים היה ונכנס לשמחת בית השואבה ושרת עליו רוח הקודש".²⁷ וכשחרבה ירושלים קונן ירמיהו ואמר: "טבעו בארץ שעריה"²⁸ – שערים המצויינים בהלכה. "מלכה נְשָׁרְיָה בגוים, אין תורה – גם נביאיה לא מצאו חזון מהי"²⁸.

-
19. שיטת ר' יהודה במס' יומא יב, א.
 20. דברים לג, ז.
 21. בראשית מט, ח.
 22. דברים לג, יב.
 23. דברים יב, ד-ה.
 24. שם, ב.
 25. ספרי, דברים, פרשת ראה סי' ס"ב.
 26. רמב"ם הלכי ממרים פ"א הל"א.
 27. ירושלמי, סוכה פ"ה ה"א.
 28. איכה ב, ט.

יש בה בירושלים שילוב של פעולות האדם והיצירה הא-לוהית, המביאים למימוש הקדושה הטמונה בישראל. "כי מציון תצא תורה, ודבר ה' מירושלם".²⁹

שבת שייכת למצוות ה"מקשרות בין ישראל לאביהן שבשמים". יו"ט הוא מ"המצוות המקשרות ישראל זה לזה". כך למדנו ה"משך חכמה", והוא גם הורנו כי ירושלים מחברת שני פנים אלו יחדיו:

"במדרש: שם קרא אותו "שלם"... אברהם קרא אותו "יראה"... אלא הריני קורא אותו "ירושלים" כמו שקראו שניהם, יראה-שלם, ירושלים. והענין, דשם... היה בתיבה וזן ופרנס כל הנבראים שם בתיבה... וזה מורה שלם, שהוא מורה שכל המין האנושי הוא אדם אחד, וכל אחד הוא אבר מאברי האדם הגדול, וכל אחד נצרך לחבירו, מושפע ומשפיע זה לזה, וכולם כאחד נושאים קיום מין האנושי ונצחיותו. אמנם אברהם... חקר בשכלו כי שם ה' אחד, משגיח על הכל, ולא מסר השגחתו להכוכבים... וזה: "אשר יאמר היום בהר ה' יראה", רוצה לומר שיתגלה א-לוהותו בראות כל בשר כבוד ה' בניסים פרטיים. והנה ירושלים בנויה על שני הדברים".³⁰

"יראה", אם כן, מביע את החיבור בין האדם לא-לוהים, ו"שלם", מביע את רעיון הקשר בין אדם לחברו.

"ירושלם הבנויה כעיר שחברה לה יחדו",³¹ מתפרש בירושלמי בתרי אנפין: "שמחברת ישראל זה לזה",³² פירוש: "בירושלים כל ישראל מחוברין בחיבור אחד" (רדב"ז), ומן הפן השני: "עיר שעושה כל ישראל חברים",³³ פירוש: "שיהיו נאמנים (ברגלים) על הטהרות ועל התרומה" (קרבן העדה), כדין "חבר" האוכל חולין בטהרה, כדי להתחבר לאבינו שבשמים. שני גווניה של ירושלים הם גם המסיימים מזמור זה: "למען אחי ורעי... למען בית ד' א-להינו, אבקשה טוב לך".³⁴

בשיחותיו של הרב הדרי שליט"א שמענו לא אחת הסבר לדברי חכמים: "אבן היתה שם מימות נביאים ראשונים ושתיה היתה נקראת",³⁵ "שממנה הושתת העולם".³⁶ ופרש"י³⁷: "ציון נבראת תחילה, וסביביה נדבקו רגבים עד סוף העולם

29. ישעיהו ב, ג.

30. משך חכמה בראשית כב, יד.

31. תהלים קכב, ג.

32. ב"ק פ"ז ה"ז.

33. חגיגה פ"ג ה"ו. ועיין גם בפירוש המשנה לרמב"ם.

34. תהלים קכב, ח-ט.

35. משנה יומא נג, ב.

36. ברייתא שם נד, ב.

מכל צד", עד שאמר הקב"ה לעולמו די.³⁸ זוהי נקודת הפגישה שבין החומר לרוח.³⁹ הנקודה בה הפך הרצון הא-לוהי המופשט והמוחלט לחומר ממשי. ברמה רוחנית זו, כל האידאות, כל הרעיונות, כל היסודות – מתאחדים לנקודה אחת. "וכולהון לחד אתר סלקי". בירושלים אין הבדלה בין קודש לקודש, יש הדרגה. כל הקדושות, באופן מדורג, מקדמות אותנו לנקודת המרכז שממנה הושתת העולם וממנה מתעלה האדם עם כל כוחותיו המגוונים לגובה רוחני שמעל לחומר. ל"ירושלים של מעלה".

37. שם ד"ה מציון נברא.

38. עיי לעיל הערה 9.

39. עיי "שבת ומועד בשביעית" לרב הדרי שליט"א עמ' 91 ובהערה 11.